

GEOGRAFICKÉ ROZŠÍRENIE ZMENY $ch > h$ VO VÝCHODO-SLOVENSKÝCH NÁREČIACH

ŠTEFAN LIPTÁK

Medzi charakteristické znaky východoslovenských nárečí na Spiši a v býv. Abaujskej stolici patrí zmena $ch > h$. Vykonaná je v týchto prípadoch:¹

a) na začiatku slova pred samohláskami, napr. *hiža, horoba, hitro, hozic, hovac, horosc, hotar, hudoba, harčec*;

b) pred znelými spoluhláskami na začiatku a vnútri slova napr. *hren//hriň, hleb(p)//hlib(p), hribet, zdehnuc, hvost, hviľa, hvaric*;

c) medzi dvoma samohláskami, napr. *muha, orehi, mehi, macoha, bliha, brehac, ohabic, pahac*;

V postavení na začiatku, vnútri a na konci slova pred neznelymi spoluhláskami zmena nenastala. Slabšie alebo až veľmi slabo trené ch je v týchto pozíciách najmä v Abauji.

Zmena $ch > h$ je pravidelná na Spiši, a to v ohraničení čiarou, ktorá prechádza od Popradu na východ obcami: Gánovce, Filice, Stratená, Dedinky, Tichá Voda, Stará Voda, Krompachy, Vítkovce, Spišské Podhradie a Závada a má pokračovanie v goralských nárečiach na severnom Spiši;² v Abauji zaberá územie od čiary spájajúcej obce: Opátka, Nováčany, Myslava, Malá Vieska, Ploské, Klečenov na juh, presahuje do juhozápadnej časti Zemplína na juh od obcí Lastovce, Veľká Toroňa, Slovenské Nové Mesto. V Šariši je v mestách Lipany, Sabinov, Bardejov, Prešov, Veľký Šariš, Solná Baňa a Solivar (pozri mapu).

Mimo tohto územia sa zmena $ch > h$ vyskytuje len v jednotlivých slovách, a to napr. *hlop, hlapec, hren//hriň, habza//haps, thor//thur, terha, Mihal//Mihal, Mihalouce* (pozri mapu).

¹ Vychádzali sme z materiálu zozbieraného v r. 1947—1951 podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí, ktorý zostavil E. Pauliny a J. Štolc. Pre úplnosť sme vyexcerpovali aj materiál, ktorý zozbieral V. Vážný pred vyše 30. rokmi. Použili sme tiež doteraz uverejnené nárečové texty jednotlivých bádateľov a texty z archívu dialektologického oddelenia ÚSJ SAV v Bratislave.

² Toto rozšírenie na Spiši sa v podstate zhoduje s tým, ktoré podal J. Štolc. Pozri jeho *Zprávy o zbieraní dialektického materiálu na Spiši*, Carpatica I-a, Praha 1936, 227—236, 3 mapy, najmä prehľadnú mapu dôležitých izoglos v nárečí spišskom; tam aj izoglosa, ktorá určuje západnú a východnú hranicu územia so zmenou $ch > h$ s poznámkou (Nedokončená!).

Stav zmeny $ch > h$ na skúmanej oblasti je v podstate taký, ako ho zistili bádatelia aj v predchádzajúcich rokoch.

Zmena $ch > h$ upútala pozornosť dialektológov už v minulosti. F. Pastrnek³ ju uvádza bez bližšieho objasnenia. S. Czambel⁴ už naznačil, že tu ide o akúsi poľská, ruská, poprípade zhora aj maďarská.⁵ L. Novák⁶ sa zase domnieval, že ešte γ bolo splynulo s blízkym x (ch) pod vplyvom poľskej, resp. malopoľskej výslovnosti.⁷ Predpokladal, že „vzdialenejší venkov bol akiste najmä v hospodárskom styku s mestami a mohol tam počuť všade príťažlivú „panskú“ výslovnosť poľskú, ktorá mohla mať tiež vliv na splynutie spirantickej striednice praslovanského g s x “.⁸ Z. Stieber⁹ myslel, že výslovnosť hlásky h miesto ch vznikla vo východoslovenských nárečiach pod vplyvom maďarskej a nemeckej výslovnosti. S ním súhlasil aj J. Liška.¹⁰ Podobný názor vyslovil J. Štolc¹¹ a niektorí ďalší bádatelia.¹² J. Stanislav síce zmenu $ch > h$ prijíma ako prejav maďarského vplyvu, ale sa domnieva, že mohla vzniknúť aj domácim vývinom. Svoj názor opiera o stav v poľských a srbochorvátskych nárečiach, kde sa táto zmena tiež uskutočnila a kde maďarský vplyv nemožno predpokladať.¹³ Príklady na tú istú zmenu sú aj v iných oblastiach. Napríklad v nárečí presídlených Slovákov a Čechov v Bulharsku pod vplyvom bulharského jazyka, ktorý nepozná fonému h , ale iba ch sa nerozoznáva ch od h a navzájom sa obidve spoluhlásky zamieňajú, napr.: *chistorija*, *chrubje*, *vod ničecho* a naopak: *Vrhlabi*, *hodit*, *hitil*.¹⁴ Podobne v poľských dialektoch juhozápadného Sliezska, ktoré susedia s českými nárečiami, sa vyslovuje h namiesto ch .¹⁵ V goralských obciach na severnom Spiši sa namiesto ch vyslovuje dôsledne h : *muha*, *hleba*. V stredosloven-

³ F. Pastrnek, SP 13, 1893, 432.

⁴ S. Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Martin 1906, 158.

⁵ S. Czambel, c. d., 158.

⁶ L. Novák, *Zmena $g > h$ v slovenčine*, SMS VIII, 1930, 19.

⁷ L. Novák, c. d., 19.

⁸ L. Novák, c. d., 19.

⁹ Z. Stieber, *Lud słowiański*, I, A, Kraków 1929, 40.

¹⁰ J. Liška, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*, Martin 1944, 46.

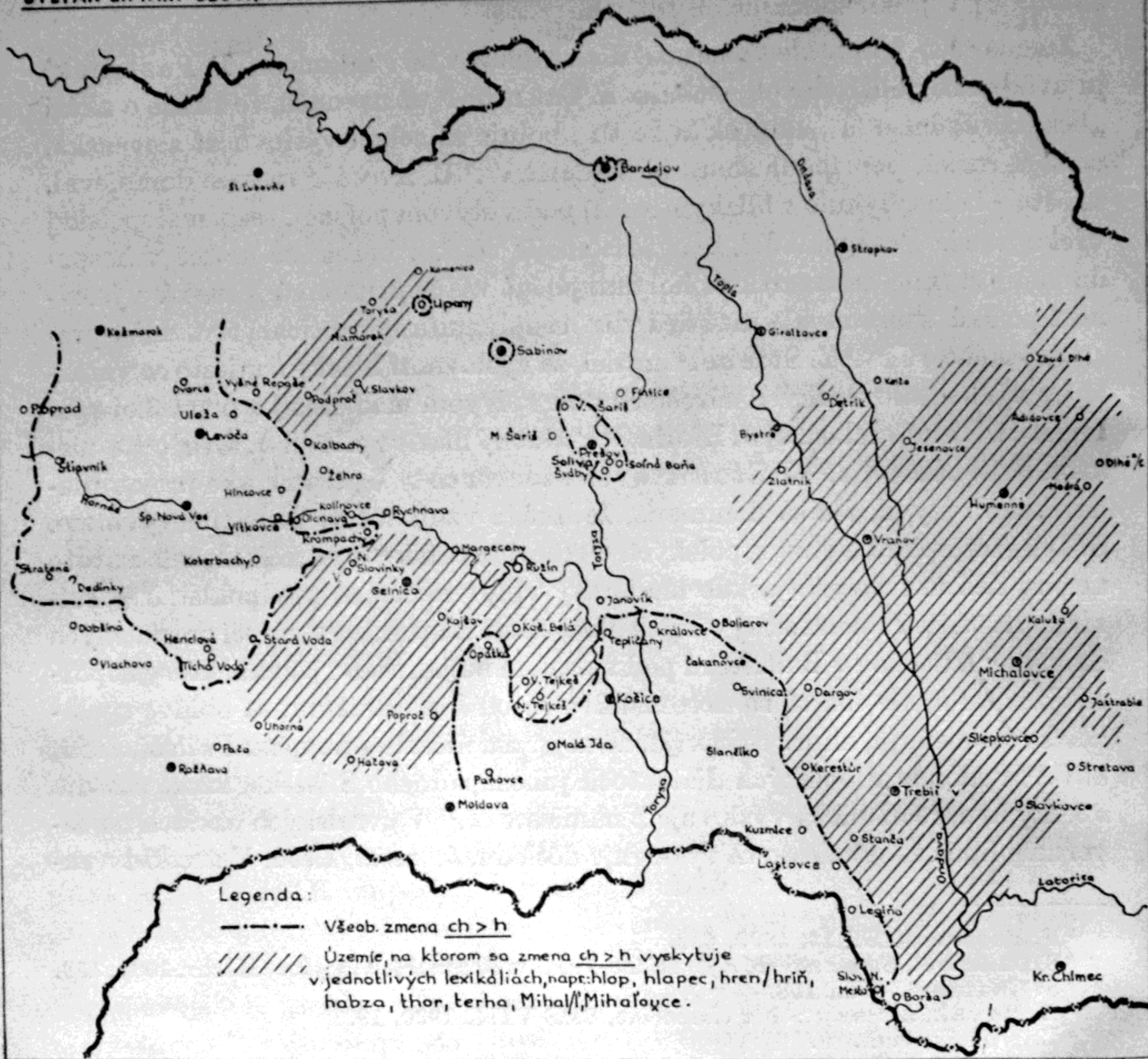
¹¹ J. Štolc, *Spišský list z roku 1782*, JČ VII, 1953, 101—102. Pozri aj jeho *Zprávy o dialektologickej činnosti vo Spiši*, Carpatica I, zv. 2. A (duchoveda), Praha 1939, 197—204; *Dialektické členenie spišských nárečí*, LS I/II, 1939/1940, 197—207 s mapou; *O pôvode mena rieky Chornád—Hornád*, JS V, 1951, 152—166 a tiež tam *Jazyk levočských slovenských prísah zo XVI.—XIX. storočia*, 197—247.

¹² F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935, 125; V. Vážný, Bratislava XI, 71; E. Pauliny, *Vývoj nárečí vo vzťahu k vývoju spoločnosti*, sb. Problémy marxistické jazykovedy, Praha 1962, najmä str. 516; J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I*, Bratislava 1958, 516; J. Orlovský, *Hláskoslovný systém karloveského nárečia*, Slovanská Bratislava II—III, 1950, 266.

¹³ J. Stanislav, *Dejiny I*, 516.

¹⁴ V. Blanár, *Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku*, JS V, 1951, 109.

¹⁵ A. Kellner, *Příspěvek k fonologii slezskopolských nářečí na Těšínsku*, Recueil linguistique de Bratislava, vol. I, Bratislava 1948, 191n.



ských nárečiach je v niekoľkých slovách h namiesto ch : *paholok*, *paholček*,¹⁶ *ňehať*, *nahať*, *ňahať* a i. Na západnom Slovensku máme h miesto ch v nárečí obce Karlova Ves,¹⁷ Lamač, Devínska Nová Ves, Dúbravka, Záhorská Bystrica a Mást.¹⁸

K chronológii zmeny $ch > h$ vo východoslovenských nárečiach sa vyslovil J. Liška¹⁹ a J. Štolc.²⁰ J. Liška podotýka, že spoluhláska ch sa nenahrádzala

¹⁶ J. Stanislav, *Dejiny I*, 513; uvádza aj niekoľko ďalších zápisov s h z oblasti Tekova, Turca a Liptova.

¹⁷ J. Orlovský, *Hláskoslovný systém*, 266.

¹⁸ Pozri prácu V. Vážný, *Čakavské nárečí v slovanském Podunaji* (Sborník FF UK v Bratislavě, V, č. 47, 2), Bratislava 1927, 121—336, najmä slovník.

¹⁹ J. Liška, *K otázke pôvodu*, 46.

²⁰ J. Štolc, *Spišský list*, 101.

